

MIT Açık Ders Malzemeleri  
<http://ocw.mit.edu>

## **18.701 Cebir 1**

2007 Güz

Bu malzemedan alıntı yapmak veya Kullanım Şartları hakkında bilgi almak için <http://ocw.mit.edu/terms> ve <http://tuba.acikders.org.tr> sitesini ziyaret ediniz.

## Özel Üniter Grubun Geometrisi

### 1 Grup

$SU_2$  grubunun öğeleri matrisi 1 olan  $2 \times 2$  üniter matrislerdir. Bu matrislerin  $\bar{a}a + \bar{b}b = 1$  olmak üzere şu şekilde yazılabileceği kolayca görülür:

$$(1.1) \quad \begin{pmatrix} a & -\bar{b} \\ b & \bar{a} \end{pmatrix}$$

(Bu ders kitabındaki matrisin devriğidir) Grup öğeleri aynı zamanda  $\mathbb{R}^4$  uzayında  $x_0^2 + x_1^2 + x_2^2 + x_3^2 = 1$  denklemini sağlayan  $(x_0, x_1, x_2, x_3)$  noktalarından oluşan 3-boyutlu birim küre  $S^3$ 'ün noktalarına karşılık gelir.

$SU_2$  ve  $S^3$  arasındaki bu karşılık  $a = x_0 + x_1i$  ve  $b = x_2 + x_3i$  ile verilir. Bu iki küme arasında rahatça geçiş yapıp matris ve vektörü aynı grup elemanının iki farklı gösterimi gibi düşüneceğiz. Böylece her grup elemanı hem bir matrisle hem de birim küre üzerinde bir noktayla temsil edilir. Matris gösterimi gruptaki cebirsel işlemler için daha uygundur çünkü matris çarpımı iyi bilinmektedir. Öte yandan vektör gösterimi skaler çarpım gibi geometrik işlemleri yapmaya daha elverişlidir.

$$(1.2) \quad \begin{array}{ccc} SU_2 & \longleftrightarrow & S^3 \\ P = \begin{pmatrix} a & -\bar{b} \\ b & \bar{a} \end{pmatrix} & \longleftrightarrow & (x_0, x_1, x_2, x_3) = X \\ \text{cebir} & & \text{geometri} \end{array}$$

Herşeyi  $\mathbb{R}^4$  uzayındaki vektörler cinsinden yazmak mümkündür. Bir  $PQ$  çarpımının gerçel ve sanal kısımları iki vektörün girdileri cinsinden yazılabilir ancak bu formüllerden birşey anlamak zor görünüyor. Biz matris gösterimini esas alacağız.

Matrisler ve vektörler arasında  $a = x_0 + x_1i$  ve  $b = x_2 + x_3i$  kurallarının tanımladığı (1.2) gönderimi,  $\bar{a}a + \bar{b}b = 1$  ve  $x_0^2 + \dots + x_3^2 = 1$  şartlarını düşürsek de birebir-örten kalır. Gelişigüzel  $\bar{a}a + \bar{b}b$  değerine sahip (1.1) matrisleri dört boyutlu bir gerçel vektör uzayı oluşturur. Eğer  $Q$  matrisi  $V$  uzayının başka bir elemanıysa,  $c = y_0 + y_1i$  ve  $d = y_2 + y_3i$  olmak üzere

$$(1.3) \quad Q = \begin{pmatrix} c & -\bar{d} \\ d & \bar{c} \end{pmatrix} \longleftrightarrow (y_0, y_1, y_2, y_3) = Y$$

yazabiliriz. Dört boyutlu  $V$  gerçel uzayı üzerinde şu skaler çarpımı tanımlayalım

$$(1.4) \quad \langle P, Q \rangle = x_0y_0 + x_1y_1 + x_2y_2 + x_3y_3 = X^tY.$$

Bu çarpımla birlikte  $V$  bir Öklid uzayı olur. Skaler çarpımı matrisler cinsinden de ifade edebiliriz:

**Önerme 1.5** (i) Eğer  $P, Q$  matrisleri  $V$  uzayının elemanlarıysa,  $\langle P, Q \rangle = \frac{1}{2}\text{tr}(P^*Q)$ .  
(ii) Her  $U$  üniter matrisi için,  $\langle UPU^*, UQU^* \rangle = \langle P, Q \rangle$ .

**Lemma 1.6**  $a = x_0 + x_1i$  ve  $c = y_0 + y_1i$  iki karmaşık sayı ise,  $\frac{1}{2}(\bar{a}c + a\bar{c}) = x_0y_0 + x_1y_1$  olur.

*Önerme 1.5'in kanıtı.* (i) Bu basit bir hesapla çıkar:

$$P^*Q = \begin{pmatrix} \bar{a} & \bar{b} \\ -b & a \end{pmatrix} \begin{pmatrix} c & -\bar{d} \\ d & \bar{c} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \bar{a}c + \bar{b}d & * \\ * & b\bar{d} + a\bar{c} \end{pmatrix}.$$

Dolayısıyla  $\text{tr}(P^*Q) = \bar{a}c + \bar{b}d + b\bar{d} + a\bar{c} = x_0y_0 + x_1y_1 + x_2y_2 + x_3y_3$  buluruz.

(ii) şıkkı (i)'den çıkar:  $U$  üniter bir matris olduğu için  $U^* = U^{-1}$  ve

$$(UPU^*)^*(UQU^*) = U(P^*Q)U^*$$

bulunur. Eşlenik matrislerin izi (trace) aynı olduğundan  $\text{tr}(U(P^*Q)U^*) = \text{tr}(P^*Q)$  elde edilir.  $\square$

Şimdi  $\mathbb{R}^4$  uzayındaki  $x_0$  eksenini “dikey” eksen gibi düşünelim. Kürenin *kuzey kutbu*  $(1, 0, 0, 0)$  noktasıdır; matris gösterimi altında bu nokta  $I$  birim matrisiyle temsil edilir. Öbür standart birim vektörlerin matris temsiliyse şöyle verilir:

$$(1.7) \quad \begin{aligned} \mathbf{1} &= \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix} & \longleftrightarrow & (1, 0, 0, 0) \\ \mathbf{i} &= \begin{pmatrix} i & 0 \\ 0 & -i \end{pmatrix} & \longleftrightarrow & (0, 1, 0, 0) \\ \mathbf{k} &= \begin{pmatrix} 0 & -1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix} & \longleftrightarrow & (0, 0, 1, 0) \\ \mathbf{j} &= \begin{pmatrix} 0 & i \\ i & 0 \end{pmatrix} & \longleftrightarrow & (0, 0, 0, 1) \end{aligned}$$

Böylece  $(\mathbf{1}, \mathbf{i}, \mathbf{j}, \mathbf{k})$  vektörleri  $V$  öklid uzayının bir ortonormal tabanını verir.

*Bunu kullanmayacağız, ama yine de kaydedelim:*  $\mathbf{i}, \mathbf{j}, \mathbf{k}$  matrisleri kuantum mekaniğindeki *Pauli matrislerini* sanal birim  $\pm i$  ile çarpılarak elde edilebilirler. Bunun yanı sıra  $\mathbf{i}^2 = \mathbf{j}^2 = \mathbf{k}^2 = -\mathbf{1}$  ve  $\mathbf{ij} = \mathbf{k} = -\mathbf{ji}$  bağıntılarını sağlarlar. Bu bağıntılar bir *kuaternion cebri* tanımlar. Yani  $SU_2$  bir kuaternion cebri birim vektörler kümesidir.

(1.1) matrisinin izi  $a + \bar{a} = 2x_0$  eder, dolayısıyla karakteristik polinomu şu gerçel polinomdur:

$$(1.8) \quad t^2 - 2x_0t + 1.$$

Bu polinomun kökleri, çarpımları 1 eden  $\lambda, \bar{\lambda}$  eşlenik karmaşık sayıdır çünkü  $-1 \leq x_0 \leq 1$  sağlanır. Bu kökler birim çember üzerinde yer alırlar.

**Önerme 1.9** Bir  $P \in SU_2$  matrisinin özdeğerleri  $\lambda, \bar{\lambda}$  olsun. Öyle bir  $U \in SU_2$  bulunur ki  $U^{-1}PU = U^*PU$  matrisi şu köşegen matristir:

$$\Lambda = \begin{pmatrix} \lambda & 0 \\ 0 & \bar{\lambda} \end{pmatrix}.$$

Bu önerme için normal operatörlerin Spektral Teoremini kullanan bir kanıt verilebilir, ya da doğrudan şöyle gösterilebilir:  $P$ 'nin birim uzunlukta ve  $\lambda$  özdeğerli bir  $(u, v)^t$  özvektörü olsun. O zaman  $(-\bar{v}, \bar{u})^t$  vektörü  $\bar{\lambda}$  özdeğerli bir başka özvektör olur ve

$$U = \begin{pmatrix} u & -\bar{v} \\ v & \bar{u} \end{pmatrix}$$

matrisinin  $SU_2$  grubunun bir ögesi olduğu çıkar.  $PU = U\Lambda$  sağlandığından  $\Lambda = U^{-1}PU$  elde edilir.  $\square$

## 2 Enlemler.

Kürenin  $\{x_0 = c\}$  ( $-1 \leq c \leq +1$ ) şeklinde yatay bir kesitine bir *enlem* denir. Matris gösteriminde, bu kesit  $\{\text{tr}(P) = 2c\}$  ile verilir. Grubun her elemanı yegane bir enlemde içerilir.

Önerme 1.9'u enlemler cinsinden ifade edersek şu sonuca ulaşırız:

**Netice 2.1** *Enlemler  $SU_2$  grubunun eşlenik sınıflarıdır.*  $\square$

Bir enlem denklemi, birim kürenin denkleminde  $x_0 = c$  koyarak bulunur:

$$(2.2) \quad x_1^2 + x_2^2 + x_3^2 = (1 - c^2).$$

Bu denklem üç boyutlu  $\{x_0 = c\}$  yatay altuzayının içinde iki-boyutlu ve  $\sqrt{(1 - c^2)}$  yarıçaplı bir küre tanımlar. Uç durumlardan birinde,  $c = 1$  için enlem tek bir noktaya, kuzey kutbuna indirgenir. Keza diğer uç durumda, yani  $c = -1$  için enlem  $-I$  matrisine, yani güney kutbuna indirgenir.

*Ekvator enlemi*;  $x_0 = 0$  veya  $\text{tr}(P) = 0$  denklemiyle tanımlanır ve  $E$  ile gösterilir. Bu enleme basitçe *ekvator* diyeceğiz. Ekvator üzerindeki bir nokta  $z_1^2 + z_2^2 + z_3^2 = 1$  olacak şekilde şöyle yazılabilir:

$$(2.3) \quad A = \begin{pmatrix} z_1 i & -z_2 + z_3 i \\ z_2 + z_3 i & -z_1 i \end{pmatrix} \quad \longleftrightarrow \quad (0, z_1, z_2, z_3).$$

Uzunluğun birim olması şartını düşürürsek (2.3) matrisleri  $V$  uzayının  $\text{tr}(A) = 0$  denklemiyle tanımlanan üç boyutlu bir  $V_0$  altuzayını oluşturur.

(1.4) formunu  $V_0$  uzayına kısıtlarsak üç boyutlu bir öklid uzayı ve bu uzayın bir  $(\mathbf{i}, \mathbf{j}, \mathbf{k})$  ortonormal tabanını elde ederiz. Yukarıdaki  $A$  matrisi bir  $z_1 \mathbf{i} + z_2 \mathbf{j} + z_3 \mathbf{k}$  doğrusal bileşimi olarak yazılabilir. Ekvator üç-boyutlu  $V_0$  uzayındaki iki boyutlu birim kümedir.

Bir karmaşık matris  $A^* = -A$  şartını sağlıyorsa *çarpık-hermisyendir* denir.  $V_0$  uzayı  $2 \times 2$  boyutlu, sıfır izli çarpık-hermisyen matrislerden oluşur.

*Not:* Bir  $A$  matrisinin çarpık-hermisyen olması için  $iA$  matrisinin hermisyen olması gerekir ve yeter.

**Önerme 2.4** Bir  $A \in SU_2$  matrisi için şu şartların hepsi denktir:

- (a)  $\text{tr}(A) = 0$  ( $A$  ekvatordadır),
- (b)  $A$ 'nın özdeğerleri  $\pm i$ 'dir,
- (c)  $A^2 = -I$ .

*Kanıt.* Karakteristik polinomun şeklinden (1.8) kolayca (a) ve (b) şıklarının denklığı görülür. Eğer  $\lambda$  sayısı  $A$  için bir özdeğerse o zaman  $\lambda^2$  sayısı  $A^2$  için bir özdeğerdir.  $SU_2$ 'da  $-1$  özdeğerli yegane matris  $-I$  olduğundan  $A^2 = -I$  şartı  $\lambda = \pm i$  şartına denktir.  $\square$

### 3 Boylamlar

$\mathbb{R}^4$  uzayının kuzey kutbunu içeren 2-boyutlu bir  $W$  altuzayı verilsin.  $SU_2$  grubundaki birim küre ile  $W$  altuzayının kesişimi olan  $L$  kümesine  $SU_2$  grubunun bir *boylamı* denir. Bu boylam  $W$ 'daki birim çemberden ibarettir ve  $\mathbb{S}^3$  küresindeki “büyük çember”; yani enbüyük yarıçaplı(= 1) bir çemberdir.  $\pm I$  dışında her  $P \in SU_2$  yegane bir boylam üzerindedir çünkü  $(I, P)$  vektörleri iki-boyutlu  $W$  altuzayının bir tabanını oluşturur.  $\pm I$  matrisleri her boylamda yer alır.

**Önerme 3.1**  $\mathbb{R}^4$  uzayının  $I$  noktasını içeren 2-boyutlu bir  $W$  altuzayı olsun ve  $W$ 'deki birim vektörlerin boylamı  $L$  olsun.

- (i)  $L$  boylamı, ekvator  $E$ 'yi  $\pm A$  noktalarında keser.
- (ii)  $(I, A)$  ikilisi  $W$ 'nin bir ortonormal tabanıdır.
- (iii)  $L$  boylamı  $P_\theta = \cos \theta I + \sin \theta A$  şeklinde parametrize edilir.
- (iv) Boylamlar  $SU_2$ 'nin eşlenik altgruplarıdır.

*Kanıt.* (i) İki-boyutlu  $W$  uzayıyla üç-boyutlu  $\{x_0 = 0\}$  uzayının kesişimi bir-boyutludur ve birim uzunlukta iki vektör içerir.

(ii)  $I = (1, 0, 0, 0)$  vektörüne dik bir birim vektör  $(0, y_2, y_3, y_4)$  şeklindedir ve  $E$  üzerinde yer alır, ve bunun tersi de doğrudur.

(iii) Her  $\theta$  için  $P_\theta$  birim uzunluktadır çünkü  $A$  ve  $I$  iki ortogonal birim vektördür. Dolayısıyla  $W$ 'daki birim çember  $P_\theta$  tarafından parametrize edilir.

(iv) Ekvatordaki bir  $A$  noktasını içeren bir  $L$  boylamı olsun. Önerme 1.9'dan  $A$ 'nın  $\mathbf{k}$  elemanına eşlenik olduğu çıkar.  $\mathbf{k} = U^*AU$  olsun. O zaman  $U^*P_\theta U = \cos \theta I + \sin \theta \mathbf{k}$  boylamı  $\mathbf{k}$ 'yı içerir; bu boylamı  $L_{\mathbf{k}}$  ile gösterelim.  $L$ 'nin  $L_{\mathbf{k}}$ 'ya eşlenik olduğunu gördük. Dahası  $L_{\mathbf{k}}$  boylamı  $SU_2$ 'daki gerçel matrislerden oluşur, yani düzlemdeki dönmelerin grubu olan  $SO_2$  grubudur:

$$(3.2) \quad \begin{pmatrix} \cos \theta & -\sin \theta \\ \sin \theta & \cos \theta \end{pmatrix} \longleftrightarrow (\cos \theta, 0, \sin \theta, 0).$$

$L_{\mathbf{k}}$  boylamı  $SU_2$ 'nin alt grubu olduğundan, eşleniği  $UL_{\mathbf{k}}U^*$  da bir alt gruptur. (Alıştırma olarak  $P_\theta$ 'nin çarpma altında kapalılığını doğrudan göstermenizi tavsiye ederim.)

Boylamlar arasında  $\cos \theta I + \sin \theta i$  kayda değer bir yere sahiptir. Bu boylam  $SU_2$ 'daki köşegen matrislerden oluşur:

$$(3.3) \quad \begin{pmatrix} e^{i\theta} & 0 \\ 0 & e^{-i\theta} \end{pmatrix} \longleftrightarrow (\cos \theta, 0, \sin \theta, 0).$$

Boylamlardan  $j$ 'yi içereni daha önce karşılaşmadığımız bir altgruptur.

#### 4 Ortogonal temsil

Ekvator enlemi  $E$  iki-boyulu bir küredir.  $E$  aynı zamanda  $SU_2$ 'da bir eşlenik sınıfı olduğundan  $SU_2$  grubu  $E$  üzerinde eşlenik olarak etkir. Grubun bir  $U$  elemanı ile eşlenik alma işleminin kürenin bir *dönmesinden* ibaret olduğunu göstereceğiz (Aslında  $U$  ile eşlenik alma her enlemi döndürür).

Eğer  $B$  bir  $2 \times 2$  çarpık-hermisyen ve sıfır izli matris ve  $U \in SU_2$  ise  $UBU^*$  matrisi de çarpık-hermisyen ve sıfır izlidir. Bunu siz gösterebilirsiniz. Dolayısıyla  $SU_2$  ile eşlenik alma  $V_0$  uzayı üzerinde bir dönüşüm tanımlar. “ $U$  ile eşlenik alma” dönüşümünü  $\phi_U$  ile gösterelim. Tanım itibarı ile çarpık-hermisyen ve sıfır izli  $B$  matrisleri üzerinde  $\phi_U(B) = UBU^*$  olur.

**Teorem 4.1** (i) Her  $U \in SU_2$  için,  $\phi_U$  dönüşümü  $V_0$  öklid uzayının bir dönmesidir.  
(ii)  $\phi : U \in SU_2 \rightarrow \phi_U \in SO_3$  gönderimi örten bir grup izomorfizmidir ve çekirdeği  $SU_2$  grubunun merkezi  $Z = \{\pm I\}$ 'dir.  
(iii)  $A \in E$  olmak üzere  $U = \cos \theta I + \sin \theta A$  ise  $\phi_U$  dönmesi  $A$  vektörünü içeren eksen etrafında  $2\theta$  açılı bir dönmedir.

Birinci İzomorfizm Teoreminden, yukarıdaki teoremin (ii) kısmıyla birlikte  $SO_3$  grubunun  $SU_2/Z$  bölüm grubuna, yani  $Z$ 'nin eşkümeleri grubuna izomorf olduğunu görülür.  $PZ$  eşkümeleri  $\pm P$  matrislerinden oluşur. Dolayısıyla  $SO_3$ 'ün elemanları üç-boyutlu  $SU_2$  küresinin merkeze göre zıt yönde duran nokta çiftlerine karşılık gelir. Böylece  $SO_3$  grubu üç boyutlu  $\mathbb{R}P^3$  gerçel izdüşel uzayının aynı olur ve  $SU_2$  grubu da bu uzayın ikili örtüsü haline gelir.

*Kanıt.* Dönmeler birim determinanlı ortogonal doğrusal dönüşümlerdir. Bu tanımın  $\phi_U$  tarafından sağlandığını göstermemiz gerekiyor.

$\phi_U$ 'nun doğrusal bir dönüşüm olması için,  $\phi_U(A + B) = \phi_U(A) + \phi_U(B)$  eşitliği sağlanmalıdır ve her  $r$  gerçel sayısı için  $\phi_U(rA) = r\phi_U(A)$  olmalıdır. Bunu göstermesi çok kolay.

Ancak,  $\phi_U$ 'nun ortogonalliği bariz değil ve bir  $3 \times 3$  gerçel matris olan  $\phi_U$ 'nun matrisini hesaplamak pek hoş değil. Dolayısıyla ortogonalliğini göstermek için  $\phi_U$ 'nun doğrusal bir dönüşümün ortogonal olma şartını sağladığını, yani

$$(4.2) \quad \langle \phi_U(A), \phi_U(B) \rangle = \langle A, B \rangle$$

eşitliğinin her  $A, B \in V_0$  için doğru olduğunu gösterelim. Ama bu Önerme 1.5 (ii)'den çıkar ve iddia edildiği gibi  $\phi_U$  ortogonaldir.

Geriye  $\phi_U$ 'nin determinantının 1 olduğunu göstermek kalıyor. Artık biliyoruz ki  $\phi_U$  ortogonaldır, yani determinantı  $+1$  ya da  $-1$  olmalıdır. Şimdi  $\phi_U$  dönüşümü ve determinantı  $U$ 'nun sürekli fonksiyonudur.  $U = I$  için  $\phi_U$  birim dönüşümdür dolayısıyla determinantı 1'dir.  $SU_2$  grubu yol-bağlantılı olduğundan her  $U \in SU_2$  elemanının determinantının 1 olduğunu görürüz.

(ii)  $\phi$ 'nin bir homomorfizm olduğunu göstermek rutin bir iştir: Her  $U, V \in SU_2$  için,  $\phi_{UV}(B) = \phi_U(\phi_V(B))$  eşitliğini göstermemiz gerekiyor.  $\phi$ 'nin tanımını yazacak olursak bunun  $(UV)B(UV)^* = U(VBV^*)U^*$  bariz eşitliğinden ibaret olduğu görülüyor.

Şimdi  $\phi$ 'nin çekirdeğinin  $Z$  olduğunu gösterelim. Eğer  $U$  çekirdekteyse,  $U$  ile eşlenik alma  $E$ 'nin her elemanını sabitler, bu da  $U$ 'nun  $E$ 'nin her elemanı ile değişmeli olduğunu gösterir. Önerme 3.1'e göre  $SU_2$ 'nin her  $P$  elemanı  $A \in E$  olacak şekilde  $P = cI + sA$  biçiminde yazılabilir. Dolayısıyla  $U$  matrisi  $P$  ile de değişmeli olmalıdır. Yani çekirdek  $SU_2$ 'nin merkezi olmalıdır. Bir elemanın merkezde olması için eşlenik sınıfının bir tek elemandan ibaret olması gerekir. Eşlenik sınıflarının birer enlem olduğunu biliyoruz. Tek elemandan ibaret enlemler  $\{I\}$  ve  $\{-I\}$  olduğuna göre merkez  $Z = \{\pm I\}$ 'dir.

Her  $\alpha$  açısı  $2\theta$  şeklinde yazıldığından  $\phi$ 'nin örtenliğini teoremin (iii) kısmını gösterince kanıtlamış olacağız.

(iii) Eğer  $U = cI + sA$  ise,  $U$  ile  $A$  değişmelidir ve  $\phi_U$  dönüşümü  $\pm A$  matrislerini sabitler.  $\phi_U$ 'nin kutupları  $\pm A$  matrisleridir.

Dönme açısını bulmak için şu yolu izleyelim:  $E$ 'nin bir başka  $A'$  elemanı verilsin ve  $U' = cI + sA'$  olsun.  $E$  bir eşlenik sınıfı olduğundan  $\phi_Q(A) = QAQ^{-1} = A'$  eşitliğini sağlayan bir  $Q \in SU_2$  vardır. Bu durumda  $\phi_Q(U) = QUQ^{-1} = U'$  eşitliği de sağlanır.  $\phi$  bir homomorfizm olduğundan  $\phi_Q\phi_U\phi_Q^{-1} = \phi_{U'}$  olur. Burada  $\phi_Q$  dönmesi,  $\phi_U$  dönmesinin  $A$  kutbunu  $\phi_{U'}$  dönmesinin  $A'$  kutbuna götürür. Dolayısıyla  $\phi_{U'} = \phi_Q\phi_U\phi_Q^{-1}$  eşleniği  $A'$  kutbu etrafında aynı açıda bir dönmedir.

Buradan yalnız bir  $A \in E$  matrisinin dönme açısını bulmanın bize yeteceği sonucu çıkıyor.  $A = \mathbf{k}$  seçerek sorunu (3.2)'deki gerçel matris olan  $U = cI + s\mathbf{k}$  durumuna indiririz.  $\phi_U$ 'nin matrisi  $R$ 'yi  $(\mathbf{i}, \mathbf{j}, \mathbf{k})$  tabanında hesaplayalım. Şimdi  $c' = \cos 2\theta$  ve  $s' = \sin 2\theta$  dersek

$$(4.3) \quad UiU^* = c'i + s'j \quad , \quad UjU^* = -s'i + c'j \quad , \quad UkU^* = \mathbf{k}$$

buluruz ve  $R$  matrisinin üç sütununu elde ederiz:

$$(4.4) \quad R = \begin{pmatrix} c' & -s' & 0 \\ s' & c' & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \cos 2\theta & -\sin 2\theta & 0 \\ \sin 2\theta & \cos 2\theta & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}$$

İddia edildiği gibi  $\mathbf{k}$  eksen etrafında  $2\theta$  açılık dönmenin matrisi  $R$ 'dir.  $\square$

## 5 Spin

$E$ 'nin birim-olmayan bir dönmesinin kutupları  $E$ 'nin dönme eksenine kesiştiği ve dönmenin sabitlediği iki noktadır. Dönme için bir kutup seçimine *spin* denir. Yani birim eleman dışında  $SO_3$ 'nin her elemanının iki spini vardır.

Önerme 3.1 (iii)'de verilen parametrik denklem bir  $P \in SU_2$  elemanının ( $P \neq \pm I$ ) belirlediği  $\phi_P$  dönmesi için bir kutup seçmemize imkan verir.

$P = \cos \theta I + \sin \theta A$  için kutuplar  $\pm A$  noktalarıdır. Tutarlı bir kutup seçimi yapmak için,  $P_t = \cos t I + \sin t A$  formülüne bakalım.  $\phi_P$ 'nin spini olarak  $\theta$  ve  $-\theta$ 'nın hangisi  $(0, \pi)$  aralığına düşüyorsa onu seçelim.

Geometrik olarak,  $P$ 'yi içeren  $L$  boylamını  $P$ 'ye olan açısal mesafenin  $\pi$ 'den küçük olduğu doğrultuda yönlendirdik ve spin olarak  $L$ 'nin ekvator  $E$ 'yi ilk kestiği noktayı seçtik.

**Netice 5.1**  $\phi$  homomorfizmi  $SU_2$  grubunun  $\pm I$  haricindeki elemanlarıyla kürenin bariz olmayan dönmelerinin spin kümeleri arasında birebir eşleme tanımlar.

Bu netice yüzünden  $SU_2$ , *spin grubu* diye de adlandırılır.  $SU_2$ 'nin bir grup olmasının ilginç bir getirisi var: spinleri çarpabiliriz.  $\rho$  ve  $\rho'$  kürenin iki gelişigüzel eksen etrafında dönmesi olsun. Dönmeler  $SO_3$ 'ün elemanı olduğundan, bileşke dönüşüm  $\rho\rho'$  da bir dönmedir. Şimdi iki dönme için birer spin seçersek, geometrik olarak  $\rho\rho'$  dönmesinin bir spininin veya kutbunun, nasıl seçileceği belli değildir. Ancak  $SU_2$  bir grup olduğu için, aslında  $\rho\rho'$  dönmesinin spini belirlidir.